

УПРАВЛІНСЬКІ ТА ПЕДАГОГІКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ

УДК 378.1:378.68

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-1-21-33

О.О. КАЛЕНИК,

*кандидат фізико-математичних наук,
старший викладач підготовчого відділення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

І.В. ОВСІЄНКО,

*кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри загальної фізики фізичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Т.Л. ЦАРЕГРАДСЬКА,

*кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри загальної фізики фізичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

УПРАВЛІННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧИХ ВІДДІЛЕНЬ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ПРИ ВИВЧЕННІ ЗАГАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

У сучасних умовах конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг та їх експорту система стратегічного управління освітою потребує проектування моделі управління на всі підрозділи навчального закладу. Підготовчі відділення для іноземних слухачів є важливою структурною складовою освітнього процесу в провідних закладах вищої освіти України. Запит суспільства на збільшення кількості іноземців, що навчаються в Україні, утримання конкурентних позицій з їх підготовки, зокрема на підготовчих відділеннях, актуалізує питання пошуку ефективних системного та діяльнісного підходів для підвищення якості їх підготовки. З огляду на сучасні методологічні підходи до системи управління (цільовий, системний і процесний) окреслено проблему пошуку ефективних шляхів оптимізації навчального процесу на основі застосування елементів теорії управління. Розглянуто етапи управлінського циклу з урахуванням особливостей системи навчання іноземних громадян на підготовчих відділеннях та розроблено структурно-змістову модель управління пізнавальною діяльністю іноземних слухачів у предметно-змістовому та мовленнєвому аспектах при вивченні загальних дисциплін. На прикладі організації системи навчання на підготовчому відділенні Київського національного університету імені Тараса Шевченка розкрито особливості управління пізнавальною діяльністю слухачів з огляду на теоретико-методичні підходи до загальної проблеми управління освітнім процесом. Для реалізації такого підходу пропонується виконати основні етапи управлінського циклу: визначення об'єкта управління; формулювання цілей і завдань; фіксація початкового рівня об'єкта управління; формулювання програми дій; визначення каналів зворотного зв'язку, за якими визначатимуться результати управління; аналіз за певними параметрами отриманої інформації; коригування початкового завдання і подальших дій. Підготовка іноземних слухачів до навчання в університетах має відбуватися через міжпредметні інтеграції базових дисциплін з професійно орієнтованим вивченням мов та з використанням новітніх інформаційних технологій при індивідуалізації навчання. Важ-

ливим аспектом управління пізнавальною діяльністю є створення якісно нової організаційної та навчально-методичної бази навчання на основі коригування навчальних планів, робочих програм, посібників, розробка монотехнологій для різного контингенту іноземних громадян.

Ключові слова: іноземні слухачі підготовчих відділень, пізнавальна діяльність слухачів, етапи управління пізнавальною діяльністю, змістова та оперативна сторони пізнавальної діяльності.

Постановка проблеми. Підвищення якості освіти в ЗВО України в умовах конкуренції та інтеграції із загальноєвропейською системою освіти є комплексною проблемою, вирішення якої потребує підвищення ефективності управлінської та організаційно-викладацької діяльності навчального закладу на всіх рівнях його структурної організації. Важливим чинником успішного і конкурентоспроможного функціонування навчального закладу в сучасних умовах є стратегічне управління, що дозволяє розробити чіткі засоби і методи організації навчального процесу, що сприяють досягненню поставлених цілей. Окремим аспектом стратегічного управління навчальним закладом є пошук адекватних підходів і засобів утримання конкурентних позицій з підготовки іноземних слухачів. Актуальність проблеми навчання іноземців в Україні відображено в низці державних документів, що визначають стратегію розвитку вітчизняної освіти. Запит суспільства на якісну підготовку іноземних слухачів до навчання актуалізує питання підвищення якості їх підготовки на основі системного і діяльнісного підходів до процесу навчання. Підготовка іноземних слухачів відбуватиметься більш ефективно, матиме цілеспрямований характер за умови створення програми управління процесом навчання, зокрема управлінням їхньою пізнавальною діяльністю при вивченні загальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема стратегічного управління загальноосвітніми навчальними закладами є важливою умовою їх ефективного функціонування. Основні теоретико-методичні дослідження в цій галузі відображено й систематизовано в працях таких фахівців: І.А. Ігнат'єва, Н.П. Волкова, О.В. Лебідь, П.М. Дудко, С.Г. Натрошвілі та ін. [1, с. 20; 2, с. 320; 3, с. 252]. На підставі аналізу цих досліджень можна зробити висновок, що існуючі розробки в цілому стосуються загальних напрямів програм функціонування закладів вищої освіти, їх сталого розвитку і вдосконалення моделей діяльності. Визначено, що основним стратегічним ресурсом навчального закладу є, насамперед, висока якість його діяльності і вихід освіти, набутої в Україні, на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародного співробітництва, розвиток і вдосконалення системи підготовки фахівців для зарубіжних країн. У монографії С.Г. Натрошвілі розглянуто програми розвитку провідних університетів України, зокрема Київського національного університету імені Тараса Шевченка як одного з провідних університетів з групи «класичні університети» дослідницького типу [2, с. 320]. Серед головних завдань у плані стратегічного управління є впровадження прогресивних технологій, інноваційних моделей навчання; забезпечення системності, комплексності в підготовці фахівців; удосконалення механізмів міжнародної діяльності з урахуванням особливостей системи навчання студентів-іноземців, залучення до навчання більшої кількості іноземних громадян; завершення формування цілісної програми моніторингу та забезпечення якості їх підготовки. Загальна програма управління стосується університету в цілому і проектується на вдосконалення роботи всіх його підрозділів. При цьому слід зазначити, що розглянуті дослідження аналізують проблему та стратегічні завдання у загальній площині і не розкривають специфіки фахової підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень.

Метою статті є вдосконалення моделі діяльності підготовчого відділення для іноземних громадян на підставі розкриття основних етапів управління навчальним процесом, зокрема пізнавальною діяльністю слухачів-іноземців, розкриття змістової та оперативної її сторін при вивченні мов та загальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічним завданням державної освітньої політики в Україні, з огляду на конкурентну боротьбу на ринку освітніх послуг, є внесення кардинальних змін у систему підготовки іноземних громадян. Упровадження моделі управління в закладах вищої освіти потребує проектування цієї моделі як на всі підрозділи, так і на всі види їх діяльності (операційна стратегія управління).

Одним з підрозділів Київського національного університету є підготовче відділення для іноземних громадян, яке готує студентів-іноземців до вступу в заклади вищої освіти України різного профілю. Потреба вдосконалення підготовки іноземних слухачів підготовчих відділень актуалізує питання впровадження в навчальний процес функціонально-діяльнісного підходу, обов'язковим компонентом якого є когнітивна складова.

Процес навчання студентів-іноземців у функціональному плані відбувається у вигляді їхньої діяльності із засвоєння спеціально організованого предметного та мовного матеріалу і діяльності викладача з управління цим процесом. Треба відзначити, що сучасна дидактика трактує навчання як процес управління пізнавальною діяльністю студентів з характерними ознаками системи управління. Це означає, що при функціонально-діяльнісному підході процес навчання трактується як механізм навчання, а не формальне передавання знань. Таким чином, основою функціонально-діяльнісного підходу до процесу навчання є управління пізнавальною діяльністю студентів, розробка механізмів (форм і методів) управління цією діяльністю.

Управління процесом навчання необхідно починати з чіткого визначення взаємопов'язаних циклічних процесів, прийняття рішень, орієнтованих на стабільне функціонування системи та її ефективний розвиток. Для реалізації такого підходу необхідно виконати основні етапи управлінського циклу: визначення об'єкта управління; формулювання цілей і завдань; фіксація початкового рівня об'єкта, що управляється; формулювання програми дій; визначення каналів зворотного зв'язку, за якими визначатимуться результати управління; аналіз за певними параметрами одержаної інформації; коригування початкового замислу і подальших дій. У нашому дослідженні об'єктом управління виступає пізнавальна діяльність іноземних слухачів, суб'єктом управління – викладач, каналами зв'язку – усі традиційні види контролю знань, а також тестування на мовах-посередниках на початковому етапі навчання та заключне тестування наприкінці навчального року. Треба зазначити, що при визначенні критеріїв сформованості пізнавальної діяльності необхідно розділяти управління за ситуацією і управління за результатом. При ситуативному управлінні контроль і коригування реалізуються після виконання кожного етапу, при управлінні за результатом діяльності аналізуються всі етапи циклу, формується система висновків, за якими визначається ефективність послідовності етапів, їх змістова й операційна складові, ступінь досягнення цілей управління.

Проаналізуємо етапи управлінського циклу при вивченні студентами-іноземцями загальних дисциплін українською мовою. Зауважимо, що окремі етапи буде розглянуто на прикладі вивчення фізики і математики. У пізнавальній діяльності виділяють несамоїсну навчальну діяльність і самоїсну діяльність [4, с. 92]. Обидва види становлять систему, яка містить оперативну (різноманітні дії, прийоми) і результативну (нові знання, засоби прийняття рішень) сторони. При розгляді змістової та оперативної складової пізнавальної діяльності будемо пам'ятати про два аспекти навчання: предметний і мовний, які враховують той факт, що для слухачів-іноземців навчання відбувається іноземною мовою. В актуальних навчальних програмах доуніверситетської підготовки іноземних громадян конкретизація цілей (мети) і завдань враховує специфіку підготовчих відділень, зміст навчальних програм для українських загальноосвітніх шкіл [5, с. 168]. Основною метою викладання дисциплін є систематизація знань, здобутих іноземцями на батьківщині, заповнення прогалін шкільної освіти, зумовлених розбіжністю в національних і українській загальноосвітніх програмах, вивчення наукової термінології українською (англійською, російською) мовою з урахуванням актуальних для перших курсів потреб спілкування тощо. Аналіз навчальних програм із загальних та природничих дисциплін дозволяє зробити висновок про недостатню забезпеченість змісту і структури програм компонентами, які дають змогу реалізувати основні комунікативно-когнітивні сторони навчання і відповідні когнітивні операції, що діють у будь-яких пізнавальних процесах. При формулюванні цілей і завдань навчання та створенні навчальних програм і посібників необхідно враховувати предметно-змістовий і мовний аспекти викладання. Тільки такий підхід дасть змогу реалізувати в процесі навчання комунікативний, мовленнєво-діяльнісний та когнітивний аспекти пізнавальної діяльності іноземних слухачів.

З методичної точки зору створення нового типу посібників з мов та загальних дисциплін забезпечить гнучкість та чітку структуру змісту навчання, пристосування дидак-

тичної системи до потреб певного контингенту іноземних слухачів і рівня їх базової підготовки, що забезпечить варіативність методів навчання, засобів управління навчальним процесом і системою контролю. Виділення когнітивної складової в навчальних програмах і посібниках дозволить уніфікувати діяльнісні механізми подання навчального матеріалу, буде формувати і розвивати когнітивні операційні вміння, вирішувати завдання управління пізнавальною діяльністю слухачів. Розроблена система завдань має сформувати такі пізнавальні механізми, що дозволять іноземному слухачеві опанувати зміст іншомовного тексту комплексно: в професійній, мовній і мовленнєвій діяльності.

Розглянемо вихідний рівень пізнавальної діяльності іноземних громадян як результат їх попереднього навчання в зарубіжних системах освіти. Для оцінювання знань іноземних слухачів авторами було обрано найбільш прогресивну тестову форму оцінювання рівня їх попередніх знань мовами-посередниками з метою визначення методичного бар'єру залежно від національних систем освіти у сфері загальних дисциплін (фізика, математика). Предметом дослідження були результати пізнавальної діяльності слухачів у кількісних характеристиках програм з математики і фізики, притаманних різним національним системам освіти (китайська, англо-американська, французька, іспанська, арабська). Методика побудови тестів, методичне обґрунтування змістової та функціональної складових, результати перевірки, методи та критерії оцінювання результатів розглянуто авторами в праці [6, с. 155]. Тести з математики і фізики мовами-посередниками виконували оцінювальну і діагностично-коригуючу функції контролю знань іноземних слухачів.

Тестування іноземних слухачів на початковому етапі навчання мовами-посередниками дозволяє визначити методичний бар'єр у різних системах освіти, рівень готовності іноземців до системи навчання в Україні, труднощі і типові помилки, що в цілому дасть можливість скоригувати програму навчання. Аналіз результатів тестування, узагальнених за три навчальні роки (2017/2018, 2018/2019, 2019/2020) показав, що пізнавальна діяльність іноземних слухачів сформована в основному на двох рівнях: знання-знайомство і знання-відтворення, ступінь володіння слухачами основними компонентами творчої діяльності (порівнянням, узагальненням, аргументацією, класифікацією тощо) складає 5–7 %. Врахування особливостей національних систем освіти та початкового рівня знань слухачів-іноземців дають підставу коригувати програму навчання і цілеспрямовано формувати засоби та прийоми творчої пізнавальної діяльності [7, с. 37].

Розглянемо шляхи розкриття змістової та оперативної сторін пізнавальної діяльності при вивченні загальних дисциплін у предметному та мовному аспектах навчання. Професійно-комунікативними цілями при вивченні загальних дисциплін є не тільки засвоєння слухачами базового матеріалу, але й оволодіння основами наукового стилю мови: засвоєння мінімуму професійно орієнтованої термінології, специфічних конструкцій наукового стилю мови на матеріалі загальних дисциплін з виходом у мовленнєву діяльність слухачів в актуальних для них сферах спілкування. При розкритті змістової сторони пізнавальної діяльності необхідно провести логіко-змістовий і системно-функціональний аналіз курсів загальних дисциплін і виділити загальні для всіх природничих дисциплін структурні компоненти наукових знань: явища природи (фізичні, хімічні, біологічні), наукові факти, поняття, моделі явищ, закони, теорії, методи досліджень. Ці категорії наукових знань можуть бути основою та алгоритмом їх розкриття, можуть стати основою структурно-змістової організації навчально-методичних матеріалів. Алгоритми розкриття цих наукових понять однакові для всіх загальних дисциплін, тобто ці поняття розкриватимуться в тій формі, в якій їх подано в науковій сфері. Однакова структурна організація навчальних наукових текстів, регулярна повторюваність композиційних і мовних блоків у різних дисциплінах забезпечить необхідний мінімум інформації і дозволить уніфікувати діяльнісні механізми подання навчального матеріалу.

Для вирішення проблеми управління пізнавальною діяльністю в предметно-змістовому аспекті необхідно розглянути такі питання: методи активізації пізнавальної діяльності; джерела передавання і характер сприйняття інформації; компоненти діяльності викладача; рівні засвоєння знань від відтворення до творчо-наукової діяльності; стимулювання професійних мотивів системного мислення слухачів тощо. Особливу увагу треба звернути на впровадження творчо-пошукової діяльності, формування комунікативних умінь системного мислення. Важливим моментом розкриття оперативної сторони пізнавальної діяльності є цілеспрямоване навчання за-

гальним прийомом розумової діяльності і конкретним когнітивним операційним механізмам, а саме: порівняння, протиставлення, класифікація, узагальнення, систематизація, моделювання. Задля формування системності знань слухачів-іноземців особливо важливим є прийом укрупнення дидактичних одиниць. Наприклад, при викладанні математики та фізики ефективними є навчальні прийоми в єдиній системі взаємопов'язаних, але протилежних понять, явищ, дій: додавання – віднімання, множення – ділення, диференціювання – інтегрування, піднесення до степеня – добування кореня, пряма задача – обернена задача, рівномірний рух – нерівномірний рух, нагрівання – охолодження, плавлення – кристалізація, випаровування – конденсація, кількісні зміни – якісні зміни тощо. Систематизація і узагальнення знань і вмінь – це одна з основних умов підвищення рівня пізнавальної діяльності і якості навчання. Дійовим засобом активізації пізнавальної діяльності слухачів є рефлексія власного рівня досягнень – уміння здійснювати самооцінку і самоконтроль у процесі навчання.

Зазначимо, що механізми пізнавальної діяльності є особливо актуальними в ситуації одночасного вивчення мов і загальних дисциплін. Реалізація мовного та мовленнєвого аспектів при розкритті оперативної сторони пізнавальної діяльності іноземних слухачів передбачає засвоєння ними базового фонетичного, лексичного, словотворчого, морфолого-синтаксичного курсів з виходом у мовленнєву діяльність навчально-професійної сфери.

Для оволодіння певним рівнем пізнавальної діяльності у слухачів має бути сформовано рецептивні (аудіювання, читання) і продуктивні-репродуктивні (говоріння, письмо) навички і вміння. Основним видам мовленнєвої діяльності іноземних слухачів необхідно навчати з початкового моменту вивчення загальних дисциплін. Важливим елементом мовного аспекту є управління і стимулювання продуктивної мовленнєвої діяльності і цілеспрямоване створення комунікативних ситуацій при веденні діалогу. Необхідно використовувати комунікативно-продуктивні види вправ, в яких відпрацьовуються навички спілкування в різних сферах. Системність і послідовність презентації мовного і мовленнєвого матеріалу сформують навички володіння засобами мови, яка вивчається, на рівні реалізації конкретної програми висловлювання. Робота з управління пізнавальною діяльністю слухачів у мовному аспекті викладачами загальних дисциплін не повинна дублювати роботу викладачів мов. Завданням викладача загальних дисциплін є забезпечення засвоєння специфічних конструкцій наукового стилю мови на матеріалі загальних дисциплін з виходом у мовленнєву пізнавальну діяльність. Але викладачі загальних дисциплін мають орієнтуватися в елементах основних функціональних стилів та структурних особливостей мов навчання.

Наприклад, одним з важливих показників рівня пізнавальної діяльності слухачів є вміння користуватися іменними словосполученнями, знати роль дієслів у комунікативних завданнях, помічати різницю синтаксичних конструкцій і структур наукового стилю мови. Інтенсифікація пізнавальної діяльності в мовному аспекті може бути досягнута шляхом дуже якісного вивчення слухачами словоутворень різного типу. Інша група прикладів демонструє роль дієслів у комунікативних завданнях із загальних дисциплін. Треба знати, що в комунікативних завданнях дієслова виражають комунікативний намір, комунікативну дію, мовленнєве вміння певного виду мовленнєвої діяльності: *визначте, дайте визначення, сформулюйте, охарактеризуйте, поясніть, проаналізуйте, доведіть, аргументуйте, наведіть приклади, порівняйте, узагальніть, класифікуйте* тощо. Важливими засобами активізації пізнавальних дій і розвитку мислення є розгортання і трансформація завдань, навчання слухачів синонімічним формам, робота із структурами наукового стилю мови (що називається чим, що залежить від чого, що пропорційне чому, що вводиться для чого, що підпорядковується чому та ін.). Ці структури необхідно об'єднувати в композиційно-змістові блоки для розкриття основних компонентів наукових знань.

Для професійно орієнтованого й ефективного викладання мов іноземним слухачам різних напрямів підготовки (гуманітарний, медично-біологічний, інженерно-технічний, економічний профілі навчання) необхідно створити навчально-методичний комплекс, який повинен містити: робочу програму з мов, лексичні додатки до програм, навчальний посібник «Науковий стиль мови», тематичні словники спеціальної лексики англійською, китайською, турецькою, перською, арабською мовами. У додатках має бути повний мінімум відібраної тематичної лексики, структур наукового стилю мови, системно оформлених у композиційно-змістові блоки з урахуванням поетапних цілей навчання основних видів мовленнєвої діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на вищезазначене, спираючись на досвід роботи з іноземними слухачами, обґрунтуємо і систематизуємо основні висновки з проведеного аналізу. Управління пізнавальною діяльністю іноземних слухачів відбуватиметься більш ефективно, матиме системний і цілеспрямований характер за таких умов:

- Виконання послідовності етапів управління педагогічною діяльністю, що дає цілісний цикл процесу навчання: організаційно-дійовий, стимулюючий, контрольо-оцінювальний.
- Підготовка іноземних слухачів до навчання у закладах вищої освіти має відбуватися через міжпредметну інтеграцію базових дисциплін з професійно орієнтованим вивченням мов.
- Створення якісно нової організаційної і навчально-методичної бази навчання на основі коригування навчальних планів, робочих програм, посібників, розробка монотехнологій для різного контингенту іноземних громадян.
- Використання новітніх інформаційних технологій при індивідуалізації навчання, ефективна забезпеченість навчального процесу висококваліфікованими педагогічними кадрами.
- Розробка прозорих критеріїв оцінки рівня сформованості пізнавальної діяльності слухачів.

З огляду на такий підхід у системі підготовки іноземних громадян у закладах вищої освіти України необхідно проводити та втілювати зміни, які забезпечать у подальшому довгостроковий успіх. Умовою перспективного втілення управлінських заходів є врахування існуючих та потенційних можливостей у функціонуванні закладу або його підрозділів.

На основі виявлення проблем розроблятиметься тактика та конкретні заходи щодо їх подолання, подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу, забезпечення якості навчання та підвищення конкурентних позицій. Організаційні питання, які пов'язані із загальним стратегічним завданням закладу вищої освіти, зокрема перспективні плани набору іноземних слухачів, терміни заїзду на навчання; підготовка науково-педагогічних кадрів для забезпечення належного рівня викладання, розширення переліку спеціальностей для фахової підготовки, матеріально-технічна база навчального закладу належать до довгострокової програми стратегічного управління навчальним закладом.

Список використаної літератури

1. Грудзинский А.О. Стратегическое управление университетом: от плана к инновационной миссии. *Университетское управление: практика и анализ*. 2004. № 1 (30). С. 9–20.
2. Натрошвілі С.Г. Стратегічне управління вищим навчальним закладом: теорія, методологія, практика: монографія. К.: КНУТД, 2015. 320 с.
3. Лебідь О.В. Система формування готовності майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління в умовах магістратури. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. серія «Педагогіка і психологія»*. 2019. № 1 (17). С. 252–260. DOI: 10.32342/2522-4115-2019-1-17-31
4. Архангельский С., Мизинцев В. Качественно-количественные критерии оценки научно-познавательного процесса. *Новые методы и средства обучения*. 1989. № 3 (7). 92 с.
5. Навчальні програми (довузівська підготовка іноземних громадян) / уклад.: Б.М. Андрущенко та ін. К.: Політехніка, 2005. 168 с.
6. Каленик О.О., Цареградська Т.Л. Методичні аспекти оцінювання початкового рівня знань студентів-іноземців підготовчих відділень, набутих в різних національних системах освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 144. С. 155–158.
7. Федерякин Д.А. Межстрановая сопоставимость результатов тестирования в международных сравнительных исследованиях высшего образования. *Вопросы образования*. 2020. № 2. С. 37–59. DOI: 10.17323/1814-9545-2020-2-37-59.